

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

У статті авторами розглядається роль закладів вищої освіти у формуванні національної свідомості здобувачів. Зазначається, що національна свідомість – це почуття належності до певної нації, її культури, традицій, історії, і варто зазначити, що вона включає в себе такі компоненти, як: знання про свою країну, її історію, культуру, мову, традиції; почуття гордості за свою країну, її досягнення; прагнення до участі в житті своєї країни, її розвитку. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в умовах сьогоденної війни в Україні ідентифікаційні процеси та національна ідентичність українців дозволяють краще зрозуміти, як ця війна впливає на свідомість, а також визначити фактори, які сприяють зміцненню національної свідомості. Автори статті доводять, що заклади вищої освіти відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості здобувачів вищої освіти, оскільки вони забезпечують їх знаннями про національну історію, культуру та традиції, в закладах освіти вивчається українська мова та література, соціологія та політологія, історія нашої країни, тощо. Крім того, заклади вищої освіти сприяють розвитку у здобувачів почуття гордості за свою країну, а також їхньої готовності брати активну участь у її розвитку. Автори статті пропонують ряд заходів, які можуть бути запроваджені у закладах вищої освіти для покращення формування національної свідомості здобувачів вищої освіти, наприклад поглиблення вивчення української історії та культури в освітньому процесі; розвиток національно-патріотичного виховного середовища; залучення здобувачів вищої освіти до участі у національно-патріотичних заходах, у волонтерській діяльності, тощо.

У статті з метою аналізу необхідності формування національної свідомості здобувачів вищої освіти було проведено дослідження у Дунайському інституті Національного університету «Одеська морська академія», Національному університеті біоресурсів і природокористування України та Державному торговельно-економічному університеті. Всього взяли участь 118 здобувачів освіти. Які відповіли на 4 закритих та відкритих запитання. Підводячи підсумок результатів дослідження, можна стверджувати, що заклади вищої освіти відіграють значну роль у формуванні національної свідомості здобувачів вищої освіти, але, на думку респондентів, вона недостатня. Тому, викладачам, науково-педагогічним працівникам, адміністрації ЗВО варто створювати педагогічні умови формування, підвищувати національну свідомість та мотивувати здобувачів до зміцнення загальнонаціональних цінностей.

Ключові слова: національна свідомість, заклади вищої освіти, здобувачі вищої

освіти, освітній процес, національно-патріотичне виховання.

In the article, the authors examine the role of higher education institutions in shaping the national consciousness of students. It is noted that national consciousness is a sense of belonging to a particular nation, its culture, traditions, history, and it is worth noting that it includes such components as: knowledge about one's country, its history, culture, language, traditions; a sense of pride in one's country, its achievements; a desire to participate in the life of one's country, its development. The relevance of the research topic is due to the fact that in the context of the current war in Ukraine, the identification processes and national identity of Ukrainians will allow us to better understand how this war affects consciousness, as well as to identify factors that contribute to strengthening national consciousness. The authors of the article argue that higher education institutions play an important role in shaping the national consciousness of higher education students, as they provide them with knowledge about national history, culture and traditions, and Ukrainian language and literature, sociology and political science, the history of our country, etc. are taught in educational institutions. In addition, higher education institutions contribute to the development of students' sense of pride in their country, as well as their willingness to take an active part in its development. The authors of the article propose a number of measures that can be introduced in higher education institutions to improve the formation of the national consciousness of higher education students, such as deepening the study of Ukrainian history and culture in the educational process; development of a national-patriotic educational environment; involvement of higher education students in national-patriotic events, volunteer activities, etc.

In order to analyze the need to form the national consciousness of higher education students, the article conducts a study at the Danube Institute of the National University "Odesa Maritime Academy", the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine and the State University of Trade and Economics. A total of 118 students participated and answered 4 closed and open-ended questions. Summarizing the results of the study, it can be argued that higher education institutions play a significant role in shaping the national consciousness of higher education students, but, according to the respondents, it is insufficient. Therefore, teachers, research and teaching staff, and administration of higher education institutions should create pedagogical conditions for the formation, raise national consciousness and motivate students to strengthen national values.

Key words: national consciousness, higher education institutions, higher education students, educational process, national-patriotic education.

УДК 378.147:316.342.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.1.33>

Житомирська Т.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри гуманітарних наук
Дунайського інституту Національного
університету «Одеська морська
академія»

Костинюк В.С.,

асистент кафедри педагогіки
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Хміль О.О.,

викладач кафедри іноземної філології
та перекладу
Державного торговельно-економічного
університету

Андрусик П.П.,

асистент кафедри педагогіки
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Постановка питання в загальному вигляді.

В умовах повномасштабної війни та тимчасової окупації українських територій дослідити ідентифікаційні процеси та національну ідентичність українців, зокрема здобувачів вищої освіти, є надзвичайно важливим завданням, адже війна призвела до значних змін у свідомості українців. Вона посилила почуття національної ідентичності та гордості, а також об'єднала українців у боротьбі за свою країну. Формування національної свідомості здобувачів вищої освіти є важливою складовою процесу становлення їхньої особистості як громадян України. Національна свідомість – це почуття належності до певної нації, її культури, традицій, історії, і варто зазначити, що вона включає в себе такі компоненти, як: знання про свою країну, її історію, культуру, мову, традиції; почуття гордості за свою країну, її досягнення; прагнення до участі в житті своєї країни, її розвитку.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування та аналітичне дослідження проблеми формування національної ідентичності особистості здобувача вищої освіти.

Аналіз наукових досліджень. Проблема ідентичності є міждисциплінарною проблемою, оскільки вона розглядається в різних галузях суспільних та гуманітарних наук. Це пов'язано з тим, що ідентичність є складним феноменом, який має багато аспектів і граней. Серед науковців, які вивчали дане питання можна зазначити праці Н. Авер'янової, К. Журби, І. Бежа, І. Грабовської, В. Дегтяра, Ю. Бондаренко, М. Боришевського, Я. Грицака, В. Кременя та ін. Національно-мовна свідомість є предметом дослідження у працях С. Єрмоленка, В. Кононенка, І. Голубовської, Л. Струганець тощо. Аналіз наукових надбань вчених показав, що проблема формування національної ідентичності України є важливим питанням і минулого, і майбутнього покоління.

Основна частина дослідження. Проблема національно-патріотичного виховання розглядалася протягом віків, як одна з найосновніших у процесі формування особистості та становлення незалежної держави й нації. Виховання дітей та молоді завжди було важливим, тому привертає увагу багатьох дослідників [4, 6, 7]. Українські реалії дають зрозуміти, що дослідження ідентифікаційних процесів та національної ідентичності українців у період війни дозволить краще зрозуміти, як ця війна впливає на їхню свідомість, а також визначити фактори, які сприяють зміцненню національної ідентичності.

Війна в Україні, яка почалася 24 лютого 2022 року, стала трагічною подією в історії країни, адже вона призвела до масової втрати життя, руйнування інфраструктури та вимушених переміщень населення. Однак, поряд з негативними наслідками, війна також мала

і позитивні впливи на українське суспільство: одним з таких впливів стало посилення почуття національної ідентичності та гордості українців. Упродовж 6–20 липня 2022 року Київський міжнародний інститут соціології (KMIC) провів власне всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (computer-assisted telephone interviews, CATI) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів (з випадковою генерацією телефонних номерів та подальшим статистичним зважуванням). Всього було опитано 2000 респондентів, що мешкають у всіх регіонах України (крім АР Крим) [1]. Дослідження показало, що рівень національної ідентичності українців значно зріс з початку війни. Так, за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, у березні 2022 року 75% українців заявили, що вони відчують себе українцями, а 86% заявили, що вони горді бути українцями. Це значно вище, ніж показники, які були зафіксовані до війни.

Варто наголосити, що формування національної ідентичності молоді є складним і багатогранним процесом, який залежить від багатьох факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Проаналізувавши ряд досліджень науковців [2, 3, 5, 7] автори узагальнюють наступні зовнішні фактори, які можуть ускладнювати цей процес: глобалізація та інтернаціоналізація, адже у сучасному світі молоді все більше піддається впливу глобальних культурних та соціальних тенденцій. Це може призводити до того, що молоді люди починають ідентифікувати себе з глобальними цінностями та культурою, а не з національною. Проблема поліетнічності населення України, що є одним із факторів, який ускладнює формування національної ідентичності молоді. У молодіжному середовищі існують різні етнічні групи, які мають свої власні культурні традиції, цінності та уявлення про світ. Це може призводити до конфліктів між різними етнічними групами, а також до плутанини та невизначеності у молодих людей щодо їхньої власної ідентичності. Міграція та мультикультуралізм, що може призводити до того, що молоді люди з різних культурних та соціальних груп починають взаємодіяти між собою, що може призвести до розмиття національних ідентичностей. Політичні та економічні кризи, що може негативно позначитися на формуванні національної ідентичності молоді, оскільки вона може почуватися незахищеною та втратити віру в майбутнє своєї країни. До внутрішніх факторів, які можуть ускладнювати формування національної ідентичності молоді, можна віднести нестачу знань та інформації про національну культуру та історію, негативний

досвід спілкування з представниками інших національних груп, особистісні фактори тощо.

На думку авторів, для подолання цих труднощів, необхідно проводити системну роботу з формування національної ідентичності молоді, і ця робота може виконуватись в закладах вищої освіти, і повинна включати в себе наступні заходи:

- Забезпечення доступу молоді до знань про українську мову, культуру та історію.
- Залучення молоді до громадської діяльності, яка сприяє зміцненню національної єдності.
- Пропаганда позитивного іміджу України як демократичної, толерантної та мультикультурної країни.

Ці заходи, ймовірно, сприятимуть підвищенню формуванню чіткої та позитивної національної ідентичності, яка сприятиме розвитку та становленню здобувачів освіти.

У розрізі зазначеної проблеми варто зазначити, що на сьогодні є ряд законів, які стосуються визначення принципів національної свідомості молоді. Так у Законах «Про освіту», «Про вищу освіту», «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року», «Про культуру» йдеться мова про важливість збереження національної ідентичності в Україні, так зокрема у статті 3 цього Закону серед фундаментальних принципів освіти визначено принцип національної спрямованості освіти, який передбачає формування у громадянина України національної свідомості, патріотизму, шанобливого ставлення до культурних надбань українського народу, інших народів і культур світу. У статті 7 Закону України «Про освіту» зазначено, що освіта в Україні має національний характер і спрямована на формування громадянина України, патріота України, особистості, яка усвідомлює свою приналежність до української культурної спадщини, шанує традиції і цінності українського народу. У статті 5 Закону «Про вищу освіту» серед принципів вищої освіти визначено принцип національної спрямованості вищої освіти, який передбачає формування у здобувача вищої освіти національної свідомості, патріотизму, шанобливого ставлення до культурних надбань українського народу, інших народів і культур світу. Цей принцип реалізується в освітньому процесі шляхом вивчення української мови, літератури, історії, культури, а також вивчення інших мов, літератур, культур. У Законі України «Про культуру» (стаття 2) зазначено, що культура є невід'ємною складовою життя суспільства і людини, системою цінностей, традицій, звичаїв, норм поведінки, що створюються і передаються від покоління до покоління, а також сукупністю матеріальних і духовних цінностей суспільства. Всі вищезазначені Закони підкреслюють важливість

збереження національної ідентичності в Україні, як важливої складової її національної безпеки і суверенітету. Важливо, щоб політика української національної ідентичності в системі вищої освіти та виховання молоді була спрямована на формування у молоді таких цінностей, як патріотизм, толерантність, свобода, гідність. Ці цінності є основою для побудови демократичного та успішного суспільства.

Сучасне суспільство характеризується швидкими темпами змін, що вимагає від фахівців здатності швидко адаптуватися до нових умов. Тому для підготовки таких фахівців у закладах вищої освіти необхідно застосовувати нові підходи через призму врахування особливостей нового покоління, а саме покоління зумерів. Покоління зумерів народилося в 1995–2010 роках, і є першим поколінням, яке повністю виросло в умовах постмодерного суспільства. Це суспільство характеризується такими особливостями, як:

- Глобалізація та інтернаціоналізація.
- Швидкісні зміни та постійна невизначеність.
- Постмодерна культура, яка характеризується плюралізмом, індивідуалізмом та відмовою від традиційних цінностей.

Всі вищезазначені умови впливають на формування національної ідентичності молоді, адже вони є більш відкритими і толерантними до інших культур, ніж попередні покоління. Вони також більш схильні до індивідуалізму та самореалізації. Разом з тим, ці особливості національної ідентичності покоління зумерів мають свої переваги та недоліки: з одного боку, вони сприяють розвитку толерантності та взаєморозуміння між людьми різних культур, з іншого боку, вони можуть призвести до відчуження молоді від своєї національної культури та традицій. Вивчення психолого-педагогічних характеристик національної ідентичності покоління зумерів дозволить краще зрозуміти, як ці особливості впливають на формування їхньої особистості.

Педагогічні умови формування національної свідомості здобувачів вищої освіти здійснюються в рамках освітнього процесу, який включає в себе такі компоненти, як [7]:

- Навчання української мови та літератури.
- Вивчення історії та культури України.
- Залучення до громадської діяльності.

Навчання української мови та літератури в ЗВО є основою формування національної свідомості здобувачів вищої освіти. Українська мова є мовою нації, її духовним скарбом, вивчення української мови та літератури допомагає здобувачам освіти краще зрозуміти свою культуру, традиції, історію. Можна стверджувати, що вивчення історії та культури України також є важливим фактором формування національної свідомості. Завдяки вивченню історії студенти дізнаються про становлення

та розвиток своєї країни, її героїв і досягнення, вивчення культури допомагає студентам зрозуміти звичаї, традиції та цінності українського народу. Як стверджує А. Кулішенко «Вплив мови на самосвідомість, світогляд та поведінку людини є незаперечним, однак необхідним є розуміння ролі мови як одного з найважливіших чинників формування особистості у системі вищої професійної освіти» [2]. Разом з тим, на думку авторів, саме залучення до громадської діяльності здобувачів вищої освіти є одним із найефективніших способів формування національної свідомості. Громадська діяльність допомагає здобувачам освіти реалізувати себе як громадян, зробити свій внесок у розвиток своєї країни.

Наведемо деякі заходи, які можна провести в ЗВО для формування національної свідомості здобувачів:

Розробка і впровадження навчальних програм з української мови, літератури, історії та культури України, які відповідають сучасним вимогам.

Залучення до викладання в закладах вищої освіти висококваліфікованих фахівців, які мають глибокі знання та розуміння української культури.

Створення умов для залучення студентів до громадської діяльності, зокрема, шляхом створення на базі ЗВО громадських організацій та патріотичних клубів.

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що формування національної свідомості здобувачів вищої освіти є важливим завданням, яке вимагає спільних зусиль держави, ЗВО та самих здобувачів освіти.

У статті з метою аналізу формування національної свідомості здобувачів вищої освіти використані дослідницька та описова методології. Було застосовано підхід академічної аналітики, який є одним із методів дослідження академічних проблем та ґрунтується на емпіричному підході. Збирання, аналіз та інтерпретація даних є важливими інструментами для оцінки академічних процесів. Ці інструменти дозволяють дослідникам отримати чітку та об'єктивну інформацію про

ефективність, сприйняття та вплив конкретних академічних процесів. У нашому випадку, академічна аналітика була використана для аналізу сприйняття здобувачами вищої освіти необхідності формування національної свідомості в умовах сьогодення.

Всього в опитуванні взяли участь 118 здобувачів освіти Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія», Національного університету біоресурсів і природокористування України та Державного торговельно-економічного університету віком 19–22 роки, серед яких 43,7% жінок та 56,3% чоловіків. Результати дослідження представлені на рис. 1, рис. 2, рис. 3, рис. 4.

Всього, у процесі дослідження, було задано 4 питання через Google Form, які мали як закриті, так і відкриті відповіді.

На думку респондентів національна свідомість є важливою для здобувача вищої освіти (18%), дуже важливою (46%), не важливою (10%) та не дуже важливою (14%).

Наступне питання, в якому можна було обрати декілька елементів на вибір, розподілилось у відповідях респондентів наступним чином:

- 41 респондент вважає, що елементом, який становить національну свідомість є знання про історію, традиції, звичаї своєї країни.

- 66 респондентів зазначили, що цим елементом є гордість за свою країну.

- 36 респондентів обрали категорію інше (де були зазначені такі елементи, як «перемога України», «статус на міжнародному рівні», «українізація суспільства», «згуртованість та взаємопідтримка всередині країни».

- 39 респондентів вважають, що елементом національної свідомості є необхідність розуміння про готовність захищати свою країну.

На питання «Чи достатньо в Україні умов для формування національної свідомості здобувачів вищої освіти», 62 здобувачі освіти відповіли «Ні», 25 здобувачів – «Так», 39 здобувачів – «Важко відповісти». У цілому, можна зазначити, що в Україні

Як ви вважаєте, є національна свідомість важливою для здобувача вищої освіти?

Рис. 1. Відповіді респондентів

Які, на вашу думку, елементи становитимуть національну свідомість?

Рис. 2. Відповіді респондентів

Чи вважаєте ви, що в Україні є достатньо умов для формування національної свідомості здобувачів вищої освіти?

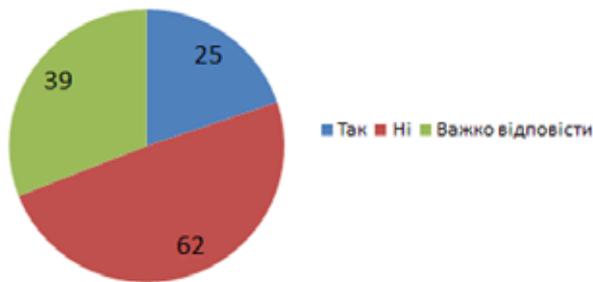

Рис. 3. Відповіді респондентів

Які, на вашу думку, фактори впливають на формування національної свідомості здобувачів вищої освіти?

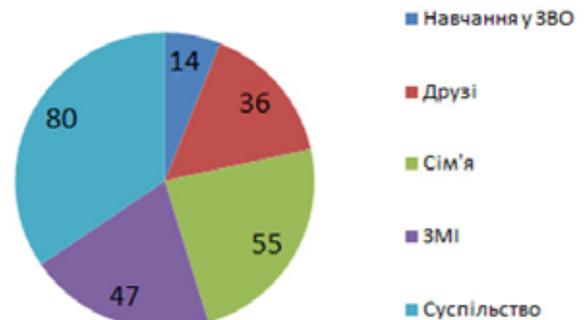

Рис. 4. Відповіді респондентів

є певні умови для формування національної свідомості, але для того, щоб ці умови були достатніми, необхідно подолати ряд перешкод, таких як глобалізація, міграція, політичні та економічні кризи.

Четверте, заключне питання містило перелік ймовірних факторів, які можуть впливати на формування національної свідомості здобувачів освіти. Серед них 80 респондентів вважають, що це суспільство, 47 респондентів – ЗМІ, 55 респондентів – зазначили, що це сім'я, 36 респондентів – впливають друзі, і лише 14 здобувачів освіти зазначили, що це навчання в ЗВО.

Висновки. За результатами дослідження було встановлено, що формування національної свідомості у здобувачів вищої освіти є необхідним: варто створювати педагогічні умови формування, підвищувати національну свідомість та мотивувати здобувачів до зміцнення загальнонаціональних цінностей. Перспективою подальших досліджень вважаємо дослідження змін у цінностях та пріоритетах українців під впливом війни. Таким чином, аналіз окресленої проблеми дозволяє зробити такі висновки: для здобувачів ЗВО важливими є такі поняття, як «національна свідомість» та «національна ідентичність»; вони вважають, що суспільство має найбільший вплив на національну свідомість здобувачів ЗВО, а в Україні недостатньо умов для формування національної свідомості здобувачів вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Показники національно-громадянської української ідентичності. 2022. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=6> (дата звернення 17.11.23)
2. Кулішенко Л. А. Формування національно-мовної свідомості студентів у вищих економічних профілю. Мова і культура. 2011. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141467195.pdf>
3. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості. Урок Української. 2001. № 11/12. С. 9–10
4. Терещук І., Сеньовська Н. Національно-патріотичне виховання: формування патріота в умовах українських реалій. Міжнар.конф:Організація безпечного освітнього середовища – виклик сучасності: перспективи та рішення. 2023
5. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму як духовно-моральної якості у студентів вищих навчальних закладів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2014. С. 138–146.
6. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: дис. . канд. психол. наук: 19.00.07. Кам'янець-Подільський. 2017. 195 с.
7. Абрамчук О. В. Формування ціннісних орієнтацій студентів ВТНЗ у навчально-виховному процесі. Гуманізм та освіта: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця, 2018. С. 27–38.